

„Ezt csinálja a kapitalizmus...”

Melegh Attilával¹ Rigó Róbert beszélget

– A migráció kapcsán mi most az országhatáron átnyúló vándorlásról fogunk beszélgetni. Ez egy hosszú történelmi folyamat, és a migráció kutatásának komoly elméleti háttere van. Mindig is volt migráció, a népvándorlás vége felé az elődeink is így érkeztek a Kárpát-medencébe.

– Bocsnát, mindenki Kenyából jön.

– Így van, mostani tudásunk szerint valóban onnan jövünk. Ennek a migrációs folyamatnak voltak nagyobb periódusai, fellendülő időszakai és előfordult, amikor ez kisebb mértékű volt. Magyarországra a középkortól kezdve érkeztek a besenyők, a kunok, a jászok, a németek és más nemzetiségek, tehát Magyarország egy befogadó típusú ország volt, és azzal a problémával kevésbé szembesültünk, hogy tőlünk el is mennek az emberek. Ez a 19. század végén az amerikai kivándorlás időszakában jelent meg, majd 1956-ban volt egy nagyobb hullám, de igazán a migrációs veszteséggel most kezdünk szembesülni. Ha a mi magyar nézőpontunktól távolabbról tekintünk a migráció folyamatára, akkor ez egy globális probléma, a világ minden részén jelen van. A mostani globális migrációs folyamatnak megfigyelhetők a gazdasági és a kulturális okai is. Mennyire mozgatórugója a globális kapitalizmus és az egyre növekvő gazdasági és társadalmi egyenlőtlenség ennek a globális méretű migrációs folyamatnak?

– Nézzük lépésről lépésre. Történetileg a migráció az valóban egy nagy folyamat, tulajdonképpen az emberiség történelme. Tehát nem is lenne emberiség, ha nem lett volna migráció. Legalább 65 ezer éve zajlik, tehát 65 és 100 ezer év közé teszik, hogy elindultak Kenya felől az emberek. Ez genetikailag ma már nagyon jól igazolható. Volt egy nagy mozgás először a Közel-Kelet irányába, majd onnan a további nagy mozgás Kína és India felé, majd onnan délre, Ausztráliába. A nyugati irányba benépesült Európa és utoljára az amerikai kontinens, valószínűleg Szibérián keresztül. Ha így nézzük, akkor ez egy alapfolyamat, és nincs is rajta mit csodálkozni, hogy ez masszív, ez tartós, és ez mindig is így fog maradni. Nem volt társadalom jelentősebb migráció nélkül.

1 Melegh Attila László (1963, Pécs) szociológus, közgazdász. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen végzett pénzügy, szociológia szakon 1987-ben. 2002-ben szerzett PhD-fokozatot a Debreceni Egyetemen történészként. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa, a Budapesti Corvinus Egyetem docense. Fő kutatási témája a migráció, népesedési diskurzusok, fejlődési hierarchia képzetek ma, illetve a 20. században.

Tehát akik azt gondolják, hogy a mai vagy történeti társadalmak migráció nélkül működnek, azok nagy tévedésben vannak. Egyvalamit nem lehet vitatni, még pedig azt, hogy az emberek keresik azokat a boldogulási lehetőségeket, amelyek segítik fennmaradásukat, illetve ahol jobban boldogulhatnak. A gazdaság hatalmi csoportjai pedig megpróbálnak az emberekkel kezdeni valamit. Régebbi történet, hogy az a földesúr, akinek nem volt elég jobbágya, annak hozzá kellett jutnia a jobbágyokhoz. Azt viszont joggal mondhatjuk, hogy a kapitalizmus nagy fordulópont volt ebben a folyamatban.

A kapitalizmus legalább három-négy dologban nagy változást hozott. Az egyik ilyen fontos változás, hogy a kapitalizmus koloniális kapitalizmusként szerveződött meg. Ez azért nagyon fontos, mert tele vagyunk téveszmével ezzel kapcsolatban. Például amit mindenki Max Webertől tanult, hogy csak Európában, és csakis itt fejlődött ki a kapitalizmus.² Ez mind nem igaz, az új gazdaságtörténet nagyon világosan igazolja, hogy a kapitalizmus alapintézményei a világ nagy részén kialakultak, Indiában és Kínában egészen biztosan. Ellenben ott volt egy markáns állami beavatkozás, ami a tőkét valamiképpen megfogta. Tehát nem az történt, hogy máshol nem jött létre a kapitalizmus, hanem a kiterjedését korlátozta az állam, mert erősebb volt és védte az agráralapokat. Tehát nem a fejletlenség okán nem fejlődött ki, hanem azért, mert az állam védte a tradicionális termelést folytató agrárcsoportokat.

Európában ehhez képest nem védték meg a parasztságot, és így a globális kapitalizmus centrum áthelyeződéssel fejlődött, ezt Braudeltől tudjuk.³ Ez azt jelentette, hogy viszonylag törpe államok a világgazdaság nagy részét elkezdték a fennhatóságuk alá vonni.⁴ És még egy dolog történt, ezt is nagyon szépen bemutatta Braudel a Johns Hopkins Egyetemen elmondott előadásában, hogy a tőke nem áll meg, és az élet minden szférájába behatol. Ez azért fontos, mert a korábbi gazdasági és társadalmi viszonyokat, az emberek tartós megélhetési rendszereit alaposan megbolygatta. Amikor a kereskedelmi tőke kibontakozott, a parasztoktól elvették vagy megszerezték a földjeiket, illetve abba az irányba terelték az embereket, hogy ne agrártevékenységet végezzenek, hanem háziipart űzzenek. Angolul erre azt mondjuk, hogy uprooting⁵, ami egy elég jó szó. Tehát megbolygatták az emberek tradicionális, rurális viszonyait, kimozdították őket az eredeti struktúrából, így elindult egy nagyon jelentős urbanizációs folyamat és vándorlás. Európa belebukott volna ebbe, ha ez nem kapcsolódott volna össze a koloniális kapitalista rendszer kibontakozásával. Olyan feszültségeket teremtett volna a tradicionális struktúra felszámolása, amit nem lehetett volna megoldani, ha nincs a gyarmatosítás. A koloniális viszonyok azok legalább két-három szinten hatottak.

2 Itt Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című könyvére történik utalás.

3 Fernand Braudel: *A mindennapi élet struktúrái: A lehetséges és a lehetetlen* (Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV–XVIII. század), *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism* (The Johns Hopkins Symposia in Comparative History) című munkájára utalás.

4 Böröcz József: *The European Union and Global Social Change: A Critical Geopolitical-Economic Analysis* (London: Routledge, 2009).

5 Uproot ige jelentése: kiszakít, gyökerestől kitép.

Először is egészen az első világháborúig, de még egy kicsit tovább is, Európából jelentős mértékben kifelé vándorolt a népesség, és ez sokat segített. Csak a 19. században 70 millióra teszik az Európából kivándorlók számát. Ez akkoriban igen nagy szám, mert a századfordulón 1,5 milliárd körül volt a Föld népességszáma. Tehát 70 millió ember hagyta el Európát és telepedett le máshol. Egy részük viszonylag szegényebb népesség volt a gyarmatokon. Egy jelentős részük telepes volt, és a telepes gyarmatosításról tudjuk, hogy az volt a legbrutálisabb. Ahová a telepesek mentek, ott általában kő kövön nem maradt. A telepesek mögött állt a hadsereg, és a telepesek szorították ki a helyi népességet, minden szinten. Ez ott is jelentősen megbolygatta és szétzilálta az emberek közötti tradicionális viszonyokat. Ennek az az ironiája, hogy ma itt Európában sírnak-rínak, hogy a bevándorlók idejönnek és mit csinálnak. De kérdem én, az európai bevándorlók mit csináltak a gyarmatokon: csak felsorolásszerűen néhány tucatnyi népiirtástól elkezdve a teljes hatalomátvételig. Ezen érdemes elgondolkodni, és ez nem volt túl régen. Itt ugyanis olyan történetekről is szó van, melyek csak 50 évvel ezelőtt történtek.

A koloniális rendszer biztosította azt is, hogy létrejöjjenek azok a nagy agrárpiacok, melyek révén az élelmiszer behozatalát tudta biztosítani Európa, a saját maga számára. A tény, hogy a 19 századtól Európában nem voltak nagyobb éhínségek, nem tört ki nagyon nagy munkáslázadás, jelentős mértékben annak volt köszönhető, hogy hosszú távon az agrárárakat alacsonyan lehetett tartani. Ebben a gyarmati rendszernek óriási szerepe volt.

Nagyon fontos a migráció szempontjából, hogy a gyarmatosítás előrehaladtával egyre inkább előtérbe került a tőke kivitel. Az európai gyarmatosítás annyiban különbözik más gyarmatosítástól, hogy jelentős részben a vállalatok jártak az élen, tehát a tőke ment előre. Migráció szempontjából nem az történt, hogy az anyaországokba mentek az emberek dolgozni, hanem a gyarmatok között. Például India és Kelet-Afrika között jött létre az ún. kulirendszer, nagyon nagy számban vitték az embereket, munkaszerződések alapján működött és erősen kizsákmányoló volt. Nem megyek bele ennek a formájába, ebbe a tulajdonképeni félrabszolgatartó rendszerbe. Ilyen típusú migrációs rendszereket hozott létre az európai kereskedelmi tőke, és ezek a rendszerek azért fontosak, mert kialakították azokat a későbbi nagy migrációs áramlásokat, melyeket mind a mai napig látunk. Az egyik ilyen kulcsfontosságú rendszer Ázsia déli részén van, és Kelet-Afrikától, Délkelet-Ázsiáig tart. Ennek különböző alrendszerei vannak, de ez a legnagyobb a világon. A másik nagy migrációs folyamatot nevezhetjük észak-atlantinak, mert ennek Észak-Amerika a szervező központja már hosszú ideje. Latin-Amerikából, Európából és Afrikából, később Ázsiából is nagy embercsoportok mennek Észak-Amerika irányába. De ezek, amikor létrejöttek, nem voltak függetlenek attól, hogy miként szerveződött meg a világgazdaság. Meg kell említeni Oroszországot is, melynek mindig volt egy külön migrációs rendszere, amit hasznosítani tudott már korábban is, és ez ma is így van. Jelentős változás történt a migrációs folyamatokban a második világháború után, amikor brutális megszárlások után, de az európaiak végül is lemondtak a gyarmati területekről, illetve kiszorították onnan őket. Ez nagyon brutálisan történt, majd jelen-

tős mértékben újra kell írni a történelmet ebből a szempontból, hogy mondjuk az ötvenes-hatvanas évek hogy néztek ki ezeken a területeken. Ez egy nagy horderejű változás volt, mert ekkortól – de erre még visszatérünk – a volt gyarmati népeiséget elkezdték beengedni a világot korábban uraló európai országokba. Európán belül is voltak migrációs rendszerek, amelyek nagyon fontosak voltak.

A koloniális kapitalizmus még egy fontos dolgot csinált, szétnyomta a fejlődési pályákat. A 18. századig a világ nagyjából egyben volt, nem voltak nagy különbségek az országok között, ezt Hobsbawm⁶ brit történész úgy fejezte ki, hogy a 17. században Anglia és India között utazgatva nagy különbséget nem találtak volna az emberek. Ezt Böröcz József⁷ is kimutatta *Az Európai Unió és a globális társadalmi változás* című könyvében, a számoknak is utána lehet nézni, amelyeket Maddison angol gazdaságtörténész állított össze. Negyven évvel ezelőtt azt tanultuk, és abban teljesen igazuk van a marxistáknak, hogy az egyenlőtlen fejlődés a kapitalizmus alaptörvényei közé tartozik. Nagyon kevesen emlékeznek már erre vissza, de ez szerintem egy nagyon helyénvaló megállapítás volt, és az adatok ezt teljes egészében igazolják is. Trockij volt például az egyik gondolkodó, aki ezt hangsúlyozta, és ebben tökéletesen igaza volt. Akárcsak Immanuel Wallersteinnek, aki negyven évvel ezelőtt fogalmazta meg a világrendszer-elmélet alapelemeit.

Az egyenlőtlen fejlődés lényege az, hogy a munka értékesülése, tehát ami bért a munkáért fizetnek, az rendkívül egyenlőtlen a világ különböző részein. Munkát végeznek itt is, ott is, ami viszont ezért a munkáért jár, az brutálisan különbözik. Ez a gyakorlatban azt jelenti, ha ma egy nem túl szegény országból elmennek Amerikába, 15-szörös jövedelmi szorzót tudnak érvényesíteni. Erre nem lehet azt mondani, hogy ezt az emberek figyelmen kívül hagyhatják. Menjünk tovább, tekintsük át a posztkoloniális időszakot, tehát a gyarmatosítás utáni időszakot, és egy-két dolgot próbáljunk meg világosan átgondolni.

Az egyik lényeges dolog az, hogy nagyon nagyok az egyenlőtlenségek a világ egyes országai között, de ez nem azt jelenti, hogy az emberek hihetetlen nagy számban elindulnak. Ennek feltételezése alapvető tévedés lenne. Nagy a migráció és növekszik, de nem mindent elöntő emberáramlatról van szó. Az ENSZ adatai szerint külföldi állampolgárként jelenleg mindösszesen háromszáz egynéhány millió ember él a világban migránsként. Tehát akik más állam polgárai, mint ahol élnek. Ez a világ népességének durván 5%-át jelenti, ami egy nagy szám, de nem elképesztően nagy. Nem tudom hányszor láttam már a *The Economist* címlapján, hogy különböző rendű és rangú migránsok verik az ajtót, és megzavarják „belül” a békés lakókat. Ezzel a következő problémák vannak: 1. Az emberek jelentős része

6 Eric Hobsbawm brit történészre történik utalás. Háromkötetes fő műve a francia forradalomtól tárgyalja a modern történelmet: 1962-ben jelent meg az 1789–1848-as éveket felölelő *A forradalom kora*, 1975-ben *A tőke kora* (1848–1875) és 1987-ben *A birodalmak kora* (1875–1914). 1994-ben a sorozat egy újabb kötettel bővült, *A szélsőségek korával*, amelyben az első világháborútól az európai kommunista rendszerek bukásáig tartó időszakot vizsgálja. A fenti hivatkozás *A birodalmak kora* kötetre vonatkozik.

7 József Böröcz: *The European Union and Global Social Change: A Critical Geopolitical-Economic Analysis*, Routledge, Abingdon, 2010. A könyv angol nyelven jelent meg, magyarul hasonló témában egy rövidebb tanulmány: Böröcz József – Mahua Sarkar: *Mi az Európai Unió?* Politikatudományi Szemle, 2005. 3–4. szám, 151–177.

nem azért indul el, mert ő maga egyénileg arra a döntésre jut. Ez egy történetileg megszervezett tömegfolyamat, bizonyos hálózatoknak, kapcsolatrendszereknek rendelkezésre kell állnia ahhoz, hogy tömeges méretekben elinduljon. 2. Nagyon nagy a kereslet a relatíve olcsó, jól használható és rugalmas munkaerő iránt, és erről a keresleti oldalról nem szokás beszélni. Ha már az előbb a *The Economist*ot hoztam fel példaként, erről az jut eszembe, amikor David Cameron⁸ 2012-ben elkezdett menetelni a szélsőjobb irányába, és arról beszélt, hogy nem kellene beengedni csak a jó külföldieket. Akkor éppen kint voltam Angliában, és a londoni lapok, tehát nem az országos lapok, hanem a londoniak, megírták, hogy ez nincsen rendben, és kellene a bevándorlók, szükség van rájuk. Nagyon brutálisan őszinték voltak, és igazuk van, mert komoly kereslet generálódik az olcsó munkaerőre, így ezekre a vándormunkásokra az adott körülmények között szükség van. Németországban lassan eléri a nyolcmilliót a bevándorlók száma, és ez nem azért van, mert úton-útfélen mindenki odamegy, hanem mert keresik ezeket az embereket. Az egyik legfontosabb kérdés az, hogy a keresleti oldal miért növekszik. Röviden megfogalmazva: azért megy föl a kereslet, mert a globális verseny átszerveződött. A volt gyarmati és a gyarmatosítás utáni időszakban szépen lassan, de végül is sok országnak sikerült kiverelkednie magát azokból a függőségekből, amely szálakat a gyarmati időszak alatt, illetve közvetlenül azután még fent tudtak tartani a volt gyarmatosító államok. Ezek egyenlőtlen cseréken alapultak, amely viszonyokból ezek az országok ki tudnak lépni szép lassan kecmeregni. Az európaiak így bajba kerültek, mert a piaci komparatív előnyök már nem mellettük szólnak. Tehát a tőkét – ez végig így volt, ezt a történész Braudel nagyon szépen leírja – végül is nem érdekli a helyi társadalom. Hiába európai a tőke, az megy a magasabb megtérülés, a magasabb hozam felé, még azon az áron is, hogy a kibocsátó társadalmak is sérülnek ezáltal. Tehát amint a tőkének lehetősége nyílt, hogy elmenjen a világ számos országába, ahová korábban nem ment, vagy csak a töredéke ment, hát rögtön távozott. Ezt a kitelepülést először Latin-Amerikában próbálták ki. A tőke odamegy, ahol a legnagyobb biztos profitot látja, és ott aztán nagyon sok mindent átalakít. Az egyik legfontosabb hatása ennek az, és ez nekünk nagyon fontos, hogy ezzel leértékelte az európai munkát, az itteni munkaerőt. Tehát, ha az a munka elvégezhető máshol is, jóval alacsonyabb bérért, az itteni fizetések hirtelenjében túlságosan magasak lesznek. Tehát van egy nagyon-nagyon rossz hírem mindenki számára, ha ebben az adott rendszerben gondolkoznak – amit a közgazdászok egy része a már idézett *The Economist*ban is megírt –, hogy a nyugat-európai béreknek lentebb kellene mennie nettó 30–40%-kal. De képzeljen el bárki egy olyan európai kormányt, amely azzal áll ki, és azt mondja, hogy „kedves barátaim, szép az, ami itt zajlott eddig, de most a versenyképesség érdekében 40%-os bércsökkenésre van szükség”. Csendben megjegyzem, velünk ezt végigcsináltatták a rendszerváltás idején.

Tehát kis államokkal meg lehet ezt csinálni, akkoriban relatív bérvésztesség volt és hihetetlen kapacitásszűkülés. Ez is része volt az adott szituációra adott

8 David Cameron az Egyesült Királyság miniszterelnöke 2010 májusa óta, a Konzervatív Párt elnöke, a 2015. évi választási kampány miniszterelnök-jelöltje és nyertese.

európai reakciónak. Tehát a bérek csökkentésére az egyik megoldási lehetőség nyilvánvalóan pofonegyszerű, mégpedig az, hogy az alacsony béreket a migránsok esetében lehet érvényesíteni. Nem is biztos, hogy a bér nagysága a legfontosabb, a munkaviszony vagy a szerződés bizonytalansága már önmagában elég jó módszer, hiszen három hónap után könnyedén meg lehet szabadulni a munkavállalótól. Az a baj a jól beágyazott munkavállalóval, hogy nem lehet könnyen elzavarni. A vállalkozók másról sem panaszkodnak, mint arról, hogy könnyebben szeretnének megszabadulni a munkavállalóiktól. A bevándorlóknak sokáig bizonytalan a státusa, bizonytalan a szerződése, így kevésbé okoznak gondot, ha meg kell tőlük szabadulni. Ez nem most kezdődött, hanem az '50-es, 60-as évek nagy ipari felfutásakor, amire már akkoriban rászervezték egy komolyabb bevándorlási hullámot.

– *Ez a nyugat-európai vendégmunkások tömeges megjelenésének az időszaka.*

– Gyorsan kiépültek a vendégmunkás rendszerek, amelyeket utána, mikor az európai gazdaság válságba jutott a '70-es években, megpróbáltak leépíteni. Most egy második hullámot látunk, és ez arra vonatkozik, hogy most már Európán belül oldják meg a migrációt. Tehát ebbe mi, kelet-európaiak jól jöttünk. Most konkrét számítások vannak arra vonatkozóan, hogy az ukrán munkaerő mennyit hozhat a konyhára, ha ide-oda lökögetjük Ukrajnát. Ez mindig egy valós alternatívát jelentett Európában, például az '50-es években a görög, az olasz és a portugál munkások adták a belső migránsokat. Akkor tudatos döntések voltak arra, hogy őket preferálják, mert a volt gyarmatokról érkezőket eleinte, ilyen rendes rasszista nyelven, idézem: „*higiéniai, biztonsági és kulturális veszélyforrásnak tekintették*”.

– *És persze gazdasági előnynek.*

– Egy ideig az a rasszista attitűd még a gazdasági előnyt felülírta, majd azt mondták, hogy nincs szükség rájuk. Később ezen is módosítottak. Nem arról van szó, hogy a török parasztok hirtelenjében megjelentek a német határon, és azt mondták, hogy márpedig mi itt szeretnénk dolgozni, hanem megint a keresleti oldal a meghatározó. Csak hangsúlyoznám, hogy ügynökök járták Törökországot, mentek faluról falura, és elmondták, hogy milyen nagyon kiváló lehetőség lenne, ha Nyugat-Németországba mennének dolgozni.

– *Mint a középkori soltészek.*

– Mint a középkori soltészek. Tehát kiküldték ezeket az ügynököket a német vállalatok, mert munkaerőhiány volt. Ehhez képest a hetvenes években az történt, hogy válságba jutott az európai ipar például a textilipar, a cipőipar és még sok iparág, és utána a vendégmunkásoktól próbáltak megszabadulni. De ezek a vándormunkások nem feltétlenül a tőke érdekeinek megfelelően mozogtak és viselkedtek: maradtak az adott országban, jöttek a rokonok, házasodtak, gyermekeket szültek. A Törökországban élők pedig ezekből a családi kapcsolatokból előnyöket próbáltak kovácsolni. Kiderült, hogy ők is csak emberek, és kiderült,

ezekben a masszívan felépülő folyamatokban tömegek vesznek részt anélkül, hogy őket oda-vissza lehetne rángatni.

Most az Európai Unió egy része egy másik megoldás felé halad és a szociális rendszer reformját tűzik ki célul, és gyorsan kidobható, a szociális jogaiban korlátozott munkások tömegeit szeretnék biztosítani a gazdaság számára. Ha már a brit példát vettük, akkor máson sem dolgozik a konzervatív kormány. Közben mindennek ellentmond, amit alapjában véve az unió mond, de ettől még nem biztos, hogy nem ez lesz a meghatározó. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy a migráció sok tekintetben makroszintű folyamat, azaz makroszintű gazdasági folyamatok és makrogazdasági struktúrák működnek, történetileg szerveződve.

Ebben a keretrendszerben csinálják a migránsoknak azokat a transznacionális tereket, amelyekbe valaki (valamilyen csoport) vagy rálép, vagy nem. A migráció szociológiájának van egy másik szintje, egy mikroszint is, ami arról szól, hogy ki az, aki ezt választja és ki az, aki ezt nem választja. Ezt érdemes ilyen világosan látni. Tehát az a kép, hogy a migránsok maguk, egyénileg úgy mond, racionális döntéseket hoznak, ez nem tartható, mert racionális egyéni döntések nem hoznak létre masszív történeti kapcsolatokat, fordított az okság. Például Magyarország migrációs célrendszere és fogadórendszere szinte ma is ugyanazon országokból áll össze a legfőbb kapcsolatok tekintetében, mint 1960-ban.

– Még a makroszinthez visszatérve, milyen okok húzódnak amögött, hogy most 2015-ben, a nagy-britanniai választási kampányban is az egyik fő tematika a bevándorlók kérdése, a franciaországi merényletek után ott is elég markánsan felszínre került ez a téma. Magyarországon is mostanában központi problémává nőtte ki magát a „menekült-áradat” és a tömeges migráció. Olaszországba is „lélekvesztőkön” özönlenek az emberek a Földközi-tengeren át. Tehát ha ez cél, és mindenki tisztában van ennek az előnyeivel és hátrányaival, mi szükség van a hisztériára? Most ezt a nemzetállami integráció kudarcaként fogjuk föl, és azért van ez a hisztériakeltés, vagy ennek más okai vannak?

– Ez egy nagyon fontos kérdés, de megfelelően, óvatosan kell gondolkodni az egésze körül. Tudniillik egy jelentős része ennek tökéletesen művi, politikai hisztéria. Ezt makroszinten az állam, a tőke és a migráns viszonyrendszerében kell nézni. A migránsok meglehetősen nehéz helyzetben vannak, tegyük hozzá, hogy most azokról a vándormunkásokról beszélünk, akik valamilyen alsóbb rendű, alacsonyabb presztízsű munkát végeznek, nem a magasan képzett csúcsmenedzserekről, mert azok nagyon sok szempontból védve vannak. Például sose felejttem el, amikor a százhalombattai erőműben dolgoztam, és kiszállt a magyar munkaügyi hivatal, hogy ellenőrizze a vezető menedzserek papírjait, hogy rendben vannak-e munkavállalási szempontból. Ott nem az volt, hogy elkapdosták őket a rendőrök, pedig nem voltak rendben a papírok, hanem egy nap alatt, hihetetlen pénzzel és nem tudom mivel, keresztülverték, hogy addigra rendben legyenek az urak papírjai, mire kijön a munkaügyi hivatal. Ehhez képest az illegálisan alkalmazottakat senki nem védi. Ezt megint egy interjúból tudom: a VIII. kerületben mesélték el nekem, hogy a vendégmunkások nyakig a vízben álltak az ellenőrzéskor, hogy ne vegyék őket észre, tehát Nemeček Ernő-féle volt ez a történet. Ha észrevették volna őket, akkor duplán buknak, egyrészt eljárás alá vonják

őket, másrészt nem kapják meg a pénzüket, amire egyébként nagy esélyük van. Ezt csak azért kezdtem el mondani, mert a jelenlegi vándormunkások egy része olyan jogtalan, jogfosztott helyzetben van, mint a 19. századi munkásság volt. Tessék sztrájkolni bevándorló munkásként, tessék jogokat érvényesíteni. Ez egy nagy összjáték, amiben az a paradox, hogy miközben nagy szükség van rájuk, közben rájuk kiabálnak. Ez nem egy ellentmondás, hanem ugyanannak a dolognak a két oldala. Így tartható fenn jól ez a rendszer, tehát a különböző nemzeti kormányok a választók egy jelentős részének azt üzenik, hogy mi tartjuk itt a frontot, megpróbáljuk ezt a dolgot rendben tartani abból a szempontból, hogy nem engedünk be bárkit. Miközben a tőkének és a gazdaságnak szüksége van rájuk. A saját fülemmel hallottam, mikor az osztrák tőke képviselőjében kinyilvánították, hogy nekünk emberekre szükségünk van, hasonlóan a korábban említett londoni lapokhoz. A gazdasági szereplők pedig nyomják, hogy erre nekik szükségük van, és ennek a két erőnek az eredője az, hogy a bevándorlók meglehetősen kiszolgáltatott helyzetben vannak.

Az unión belüli polgárok nem annyira kiszolgáltatottak, ezt azért hozzátenném, de az alapvető jogok számukra sincsenek biztosítva. Ebből az következik, hogy rendszeresen el lesz játszva ez a tánc vagy hisztéria. Az Amerikai Egyesült Államokban is iszonyatos üvöltéseket engednek meg maguknak bizonyos csoportok, majd utána legalizálják az illegális bevándorlókat, mert mindenki tudja, hogy jól élnek belőlük. Tehát szemben mindenféle ellenkező híreszteléssel, nem tudok olyan szisztematikus elemzésről, ami kimutatta volna, hogy a migránsok alapján véve nem hoznak pénzt, sok pénzt a konyhára. Már csak a korösszetételük miatt is, huszonévesen nagyon nehéz meghalni. Az, hogy nagyon betegnek kelljen őket, az nem igazán történik meg.

Nagy-Britanniában Cameronnál az európai történet pikánsabb, mert itt Európán belül van egy nagyon komoly politikai átrendeződés, ami a dolgot érdekesebbé teszi. Mégpedig az, hogy az európai munkásosztály fölül, mellől elment a tőke, és itt hagyta őket. Egy viszonylag privilegizált helyzetben élő csoportról volt akkoriban szó, és ez anyagilag mindenképpen megrendítette őket. Az elemzések azt mondják, hogy a szélsőjobb előretörése mögött ez a réteg áll, és ettől nagyon idegessé váltak az erre rezonáló középosztályi csoportok is.⁹

Bizonyos szempontból Magyarországon is sok minden háttérben ez áll. A rendszerváltás utóhatásaként, sokan föllázadnak, hogy a rendszerváltás óta nem jó irányba mennek a dolgok, amilyen struktúra itt felállt, az számukra nagyon előnytelen. Tehát sok esetben ezek a globális folyamatok indítanak el radikális változásokat lokálisan. És mi sem egyszerűbb, mint hogy ezek a volt munkásrétegek is kiabálnak, „hogy azért nincs nekem rendes állásom, mert idejönnek ezek a bevándorlók,” miközben pontosan tudjuk, hogy nem megy el azért a bérért vagy munkafeltételekért dolgozni, amiért a bevándorló elmegy. Ez az alapfeszültség a lényeg. Hogy ez politikailag kézben tartható-e hosszú távon,

9 Feischmidt Margit Petre Hervik, *Mainstreaming the Extreme: Intersecting Challenges from the Far Right in Europe*. *Intersections*. East European Journal of Society and Politics Volume 1, Number 1, 2015. <http://intersections.tk.mta.hu/index.php/intersections/issue/view/1>

azt majd meglátjuk. Tehát a gazdag országok migrációs politikájának a lényege ez a kettősség, hogy össze tudja-e szedni a megfelelő embereket, a megfelelő szakmastruktúrában, és közben le tudja-e nyugtatni a helyi közvéleményt – főként a munkásosztályt, hogy az ne legyen túlságosan ideges. Itt a meccs arról szól, hogy ad abszurdum nem sikerül majd ezt megcsinálni. Előfordulhat, hogy a közvélemény túl ideges lesz, és olyan szintig radikalizálódik, hogy annak nagyon komoly intézményi következményei lesznek. Ennek az esélye most megvan, Angliában és Magyarországon is a szélsőjobb veri a tamtamot, illetve a közép is erre hangolja át magát.

– *A franciáknál is.*

– A franciáknál is, de az olaszoknál se lennék én halálosan nyugodt, hogy ez ott miként néz ki. Görögországban is két radikalizálódó oldalról mozdult meg a politika és a társadalom. A legtöbb európai országban egyre problémásabb, hogy a kormányok milyen beszédmódban közelítsék meg ezeket a problémákat, melyek leginkább a görögöknél éleződtek ki. Németországban is elkezdődött a kísérlet arra, hogy a német kormánynak az ottani gazdaság szempontjából racionálisabb beszédmódja fönmaradjon-e vagy ne. Innen jutunk el oda, amit kérdeztél, és arra nagyon sokféleképpen lehet válaszolni. A legegyszerűbb az lenne, és nem is lenne igaztalan, ha azt mondanám, hogy Charlie Hebdóhoz mint migrációval foglalkozó embernek semmi közöm sincs. Ugyanis a migránsoknak csak a töredék csoportja az, akik úgy radikalizálódnak, hogy terroristává válnak. Az emberek egy szűk része így radikalizálódik. Németországban volt egy csoport, ha már így az ellenkező oldalról nézzük, amely ötvennél több embert tett el láb alól, a német titkosszolgálat hatékony takarásával. Ettől én még nem mondom azt, hogy minden német terrorista. Viccesen egyszer azt mondtam, hogy Breivik után még a norvégokkal is beszélgetek, mert nem gondolom azt, hogy mindegyik terrorista lenne. Van ennek egy markáns politikai része, amire szociológusként csak azt tudom mondani, hogy igazából a kérdés abban van, hogy miért akarják ezt egyesek a bevándorlókhoz kötni. Szerintem ez az érdekesebb kérdés, és nem az, hogy mi ennek az alapja. El tudom képzelni vándorlás esetén, hogy valaki miért radikalizálódik, mert az nagyon komoly identitásbeli problémákat vethet fel, illetve az interakció a helyi társadalommal alakulhat úgy, hogy ez rosszul jön ki, ezt el tudom képzelni.

Azt is lényeges kiemelni, mielőtt itt mindenki kiabálni kezdene, hogy a legalapvetőbb migrációs probléma nem azért van Európában, mert mindenki el akar indulni Líbiából és Szíriából, hanem azért, mert szétverték azokat az államokat. Kívül is és belül is, és ebben az európai nagyhatalmak vaskosan benne voltak. Tehát ahelyett, hogy stabilizálták volna a térséget, inkább elkezdtek Líbiát bombázni. Így néz ki ez a történet. Alapvetően úgy kell kezelni ezt a dolgot, hogy az emberek nem akarnak nagy tömegben mindenáron elindulni a lakóhelyükről, mert ezer szállal kötődnek oda, csak a nyugalmat biztosítani kell számukra. Az iraki háború előtt is látszott, mi lesz a következménye, és az lett, hogy még sokkal rosszabbá vált a helyzet, mint előtte volt. Már nincs állam, illetve olyan nyílt harc folyik az erőforrásokért mindenféle szinten, ami miatt az embereknek menekülniük kell. Az emberek furcsa mód nem szeretik a lefejezést és ha lőnek rájuk.

– *Biztonságra és nyugalomra van szükségük.*

– Az afgánok is ilyen „furcsák”, ők sem szeretik a háborút, és ahol nem lehet élni, onnan elmennek. Megint arról van szó, hogy a makroszintnek van jelentősége, hogy milyen terepet csinálnak egy adott térségben, és ezt figyelembe kellene venni. Nem Európa kapja a menekültek és a migránsok legnagyobb részét, ebből egy szó sem igaz. Amikor az olasz Lampedusa szigetére, az első észak-afrikai válság idején 25 000 ember menekült, az Lampedusa szempontjából tényleg nagyon sok volt, hiszen Lampedusa csak ötezer lakosú kis sziget. De Lampedusát nem kellene összekeverni a világgal, és huszonötezer menekült sok, de ugyanebben az időben az Európán kívüli világban egymillió ember menekült. Idővel ez a hullám most felment jóval százezer fölé, de ettől még tény, hogy a menekültek legnagyobb része Európán kívül keres menedéket. Pakisztánban, Libanonban, Kenyában stb. stb. Ennek ellenére a sajtó Európával van tele, tehát az egyes térségeket tessék stabilizálni, és majd kevesebb ember fog hajóra szállni.

– *Az lehet e mögött, hogy ezeket a marginalizálódó európai társadalmi csoportokat ezzel lehet a legolcsóbban és legegyszerűbb módon kielégíteni, és kiszolgálni az igényeiket. Csak ez borzasztóan veszélyes irányt vehet.*

– Ez olcsó dolognak tűnik, a politikai diskurzusoknak van egy csomó eleme, amit nyugodtan lehet használni, mert nincs nagy költségvonzata. Még mindig lenyűgöz, hogy egy politikusnak igazából az éri meg, ami nem egy konkrét ígéret, és a diskurzus egyik fő eleme, azaz igazából elfedi a valós kérdéseket.

– *És jól jön ki belőle, mert védi az országot és a nemzetet.*

– Hát persze, ez számukra egy védjegy, de nagyon tévednek. Elsőre így néz ki a dolog, hosszabb távon viszont nagyon komoly veszélyei vannak. És csak úgy jelzem, hogy egyedül Pakisztánban annyi menekült van, mint egész Európában. Ha népességarányosan nézzük a menekültek számát, az első tíz országban nincs egy európai sem. Magyarország esetében az ideai politikai hisztéria egészen elképesztő volt. Döbbenetes volt, hogy ugyanazon a napon kezdtek el leszedni a koszovóiakat a vonatokról, amelyik napon – már századjára, – hülyére ünnepelte magát a magyar társadalom, hogy milyen segítőkész volt a keletnémetekkel. Akik annak idején ugyanúgy illegálisan lépték át a magyar határt, mint a koszovóiak. Mindenkinek belátására bízom, hogy értékelje a mögöttes okokat.

Ugyanezt láthatjuk Ukrajna esetében is. Amíg nem érintette a kárpátaljaiakat a háború, addig semmit nem reagáltunk, pedig már akkor is egymillió ember indult el Oroszország felé. Arról senki nem beszélt, arra nulla pénz ment el. Most ezt az egymilliószámot elkezdték emlegetni azért, hogy a kárpátaljaiaknak adakozzanak az emberek. Ezzel persze mélyen egyetértek. Ukrajnát sikerült egy tragédiába lökni nagyhatalmilag, és ebből a tragédiából megint az ott élő embereknek kell kimászniuk. Ezt mondom mindig, hogy mielőtt itt a migránsokkal kezdünk el foglalkozni, és ellenségképeket festünk fel róluk, azelőtt ezeket a makroszintű dolgokat, eseményeket kell látni.

– Akkor most nézzük meg ezt a másik, egyéni oldalt is.

– Nagyon izgalmas dolog, hogy a migránsok egyéni szinten hogy gondolkodnak erről, és hogyan érzékelik ezeket a folyamatokat. Az egyik fontos dolog, ha megkérdezzük őket, akkor jelentős számban nem arról beszélnek, hogy közvetlen költség-haszon elemzést végeznének. Ehelyett általában beszélnek valamiféle családi jólétről és biztonságról, ami konkrétan nincs lefordítva ilyen számításokba. Elég, ha jobbnak gondolják ott a világot, ahova indulnak, úgy általában. Kulcs, hogy a történeti tapasztalatok és kapcsolatok számítanak, oda van network, onnan van információ és tapasztalat és migrációt szervező csoportok és vállalkozások.

A másik az, hogy az esetek jelentős részében – ezt tanultam tőlük – sodródnak. Ez azt jelenti, hogy az egyik lépés jön a másik után, az egyik lábukat teszik a másik után. Tehát tesznek egy lépést, majd a következő megtörténik. Elmegyek bébiszitternek, majd ott találok valami más lehetőséget, vagy valakit, szóval elindul egy folyamat. Ezek a folyamatok rendszerint nem úgy történnek – amit gyakran gondolnak –, hogy vasárnap este 8-kor leül a család és 9-re meghozza döntést, hogy akkor elindulunk. A migráció az egy meglehetősen nehéz folyamat, különösen, ha nincs rendes intézményi szervezet és segítő támogatás mögötte. Paradox dolog, hogy néha a menekültek gyorsabban tudnak integrálódni, mint a vendégmunkások, mert például az ausztriai menekülttáborban kapnak intézményi segítséget, szemben azokkal, akik nem menekültek. Ők viszont nem kapnak, így egyfajta vákuumban landolnak. Nem mindig sikeres a migránsok története, ezt nagyon fontos látni.

A migráció egy meglehetősen költséges és nehéz folyamat, ezt meg lehet tőlük tanulni, és rendszerint nagyon komoly lemondásokkal jár. A lemondásnak van egy sajátos szociológiája, hogy ki mit választ, ki miről mond le inkább. Rendszerint tudják, hogy a tíz ujjukból legalább háromba bele kell harapni, és hogy melyik háromba harapjanak bele, az itt a kérdés. Traumatikus lehet az otthoni kapcsolatok elvesztése, például a nagyszülői ág elvesztése vagy elhagyása. Traumatikus lehet, hogy le kell mondani dolgokról, sokan a szakmavesztésbe mennek bele. Soha nem felejttem el egy ukrán orvosnő történetét, aki idejött a férjével. Az otthoni kórházban a gyerekosztályt vezette az orvosnő, majd a férjével Magyarországra jöttek. Ez egy szép szociológiai példa arra, hogy megy a döntés ilyen helyzetekben: ahhoz, hogy az orvosnő itt is tudjon praktizálni, nagyon komoly vizsgákat kellett letennie, ezt nem bírták el. És akkor megszületett egy csendes döntés. A férj papírjait elkezdték összerakni, és az osztályvezető gyermekorvos takarítani kezdett Budapesten, majd fölverekedte magát altatóorvossá, ami a legalsó szint. Ez gyakran így néz ki, súlyos szakmavesztés rendszerint kíséri ezt a folyamatot. Mondok egy másik példát: textilipari üzemet hoztak létre Hondurasban, ahová munkásnőket vettek fel, mert a nők jobban dolgoznak a textiliparban, fegyelmezettebbek, olcsóbbak, másrészt ügyesebb a kezük. Igen ám, de mindez egy meglehetősen patriarchális társadalomban történt, és ez ott azt jelentette, hogy nem kellett volna elvileg elvándorolni, lett helyi befektetés, munkahely. De nem ez történt, mert a férfiak elveszítették a munkájukat, ami az önbecsülésüknek is jelentősen ártott, mert hogy veszi az ki magát, hogy az

asszony fizetéséből kell megélni. Ezért még akkor is bevállalják a migrációt, ha az nem jön ki jól, mert az adott társadalmi egyenlőtlenségeknek a fennálló helyzet nem felel meg. Ilyen körülmények között manővereznek az egyének, és ebben nagyon fontosak a nemi, a jövedelmi, az osztályviszonyok és sok egyéb szempont is. Ezek nagyon erősen hatnak rájuk, ezek határozzák meg, hogy mikor, hogyan döntenek. A migráció irányultságára is jelentősen kihatnak ezek a tényezők, ezt a manőverezést lehet náluk megérteni. Egy hierarchikus térben manővereznek, és közben jelentős identitásbeli műveleteket is végre kell hajtaniuk. Ez nagyon gyakran traumatikus veszteségekkel jár, és ez a traumatizáltság utána nehezen feldolgozható.

– Arról lehet-e valamit tudni, hogy a migránsok hálózatosodása, ez a network mennyire hatotta már át a magyar társadalmat? Személyes példák alapján sok olyan ember van a környezetemben, akik rokonai külföldön dolgoznak. Például a napokban a főiskolán a takarító nénitől hallottam, hogy a rokona a jövő héten megy egy svájci szállodába takarítani, az ismerőse intézte a helyét. Úgy látszik, hogy ez a hálózat egyre kiterjedtebb, és minél többen mennek, ez annál inkább áthatja a társadalom szövetét.

– A migráció azért nem egyéni választási ügy, mert annyi bizonytalanság van benne, hogy nem is lehet máshogy megoldani, csak hálózatosan. A kialakuló network ezeket a költségeket és bizonytalanságokat csökkenti, és a szükséges információkat előállítja. A vakvilágba senki sem mer odaállítani, hogy felülök a buszra és leszállok Zürichben. Kezét csókolom takarítanék, és ezt szép, ékes magyar nyelven elmondja. Így semmilyen biztosíték, kiszámíthatóság nincs a dologban, tehát hálózatosan szerveződik, szociológiailag pont azért, mert egy elnyomott, alávetett és nehéz, bonyolult helyzetről van szó, amelyben a társadalmi tőke a tagság révén való erőforrás mozgósítást biztosítja. A networkös szerveződés azt is jelenti, amit a szociológiában kumulatív okságnak neveznek, hogy az egyik migráció egy másikhoz vezet. Ha a network bővül, az hatványozottan osztja szét az információkat is. Ez azt is jelenti, hogyha egy vándorlási folyamat elindult, az nem úgy van, hogy kinyitom és becsukom, mint az ajtót. Ha megindult, akkor árad, mint egy folyó, és folyik, majd hömpölyög, és ennek a leállítás, becsatornázása sem olyan egyszerű. A nemzeti kormány sem gondolhatja azt, hogy fogja a csapatát, és akkor majd nem mennek, tehát hogy aláíratok valami szerződést a hallgatókkal, és akkor majd nem mennek el. Ez egy illúzió, azt gondolom, hogy a helyes migrációs politika az, ha az előnyöket erősítem, a hátrányokat meg igyekszem csökkenteni.

– Még a szögesdrót sem zárt tökéletesen.

– Hát persze, hogy nem. Visszatérve az előzőekre, a migránsok jórészt networkösen oldják meg ezeket a dolgokat, és azért is fontos ez, mert így a költségeiket csökkenteni tudják. Ennek is van persze hátulütője, az ember beleszorulhat a saját kapcsolatrendszerébe, és utána abból nem tud kijönni. Például idejön egy bevándorló, egy kínai pincér, és a kínai éttermet egy kis mikrogazdasági közösség működteti, de a pincérnek se ideje, se ereje, se kapcsolata, hogy ebből ki tudjon lépni. Akár a falnak is mehet így, mert ezek az emberek – tévedés ne essék, de –

12–14 óránál alább nem adják a munkát. Sok sikert, tessék nyelvet tanulni ezek után, meg nekiállni valami mást is csinálni, kapcsolatot építeni, így az emberek egy jelentős része agyondolgozza magát és este beesik az ágyba. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy ez a manőverezés nem mindig sikeres, nagyon gyakran csapdák vannak benne. Ilyen csapdákat tudtunk már azonosítani, például integrációs csapdák is kialakulhatnak, hogy valaki a saját rutinja szerint tisztességesen viselkedik, de a fogadó társadalom ezt másképpen olvassa. Például a török nők Németországban mint rendes feleségek viselkednek, és ennek megfelelően izoláltan élnek bizonyos szempontból, ezt pedig úgy olvassák a helyiek, hogy elzárkóznak. Így megkapják a megfelelő stigmákat, és akkor ebből egy rossz párbeszéd alakul ki. Ugyanilyen csapdahelyzet volt a posztszovjet térségből ideérkező nők problémája, akik azt hitték, hogy egy emancipáltabb helyre érkeztek, és a nagyon jól képzett nők nem tudtak itt elhelyezkedni, ehelyett szakmavesztést éltek át, és egy jóval kevésbé emancipáltabb helyzetbe kellett belemenniük. És akkor ez egy csapda, mert nem teljesültek a várakozásaik, sőt pont nem az történt, amit vártak, hogy ők szabadon tudnának beilleszkedni, ehelyett egy nehéz és bonyolult folyamatot kell végigcsinálniuk.

– *Kecskemét környékén elég nagy számban vannak intenzív kertészetek. Például Orgovány környékén sokan spárgát termesztnek, másfelé gyümölcsstermesztéssel foglalkoznak. Több ilyen ismerősöm is van, és gyakorlatilag jó részüknél az a helyzet, hogy vagy egy régi tanyába vagy valamiféle bódéba, sufniba jönnek a román vendégmunkások a nyári szezonra. Nem erdélyi magyarokról beszélek, hanem jórészt románokról és romániai cigányokról, akik nem is tudnak magyarul egy szót sem, és enélkül valószínű, hogy ez a gazdasági rendszer nem működne. Mennyire ismert ez a terület?*

– Kecskemétről van szó, két dolgot azért említenék még, hogy a makro- és az egyéni szint miként épül össze. Kecskemét jó példa erre. Azt tanítjuk a migrációban, hogy a tőke és a munka keresztbe mozdul. Nem az történik, hogy odamegy a tőke, ami elvileg fogná, helyben tartaná a munkaerőt, hanem növeli a migrációt, az elvándorlást. Kecskemét erre jó példa, odament a Mercedes-gyár, elkezdte a német cég beszoktatni az embereket, majd kiutaztatta őket Németországba, de az élelmesebbe már abban a pillanatban azt nézte, hogy tud németországi munkát találni magának, ami egy jobb fizetést jelentett, mint amit a Mercedes-gyár kifizet Kecskeméten. Ezen a szinten a tőke egy magyar–német kapcsolatot szervezett meg, és ebbe kapcsolódnak be az emberek, ezért folyamatosan új munkásokat kell fölvenni, mert egy jelentős részük ki fog belőle áramolni.

– *Felgyorsítja a folyamatot?*

– Igen, úgy látom, hogy ez így van. Amit az előbb kérdeztél, az a szerződéses munka példája. Ez egy nagy történelmi folyamat, hogy az agrármunka folyamatosan leértékelődik. Relatíve, ez azt jelenti, hogy bizonyos szempontból ezek hanyatló gazdasági ágazatok, ahol nem nő a megtérülés, hanem jó esetben csak szinten lehet tartani, mert az agrárárak sem alakulnak megfelelően. Így járt korábban a textilipar is Nyugat-Európában vagy Amerikában, nem lehetett szinten tartani a megtérülést, lefelé indult, mint a fémipar egy jelentős része is.

Ebben az esetben az egyik lehetséges vagy időleges megoldás pont a bevándoroltatás. Odavinni a nagyon olcsó, nagyon kiszolgáltatott népességet, és tulajdonképpen kizsigerelni, mert így lehet fölntartani a rendszert. Részben ez történik Kambodzsában is. Másrészt otthon kell iszonyatosan nyomott bérért dolgozni, mert a tőke, amikor odamegy, folyamatosan lefelé nyomja a béreket, abban érdekelt, hogy ez történjen. Kambodzsában vagy Bangladesben a textilipari munkások napi két-három-négy-öt dollárért dolgoznak.

– *És így lehet kétezer forintos farmert árulni Magyarországon.*

– Ebből olyan kétezer forintos farmerek lesznek, aminek a bekerülési költsége csak 200 forint volt, jó esetben. A rendszert magát kell látni, onnan kezdtük a beszélgetést, hogy mit csinál a kapitalizmus, hát ezt csinálja a kapitalizmus.